

- ⁵ Uo., 96. l.
- ⁶ Ezekkel kapcsolatban lásd Schweitzer i.m. 121—26, 203—5. l.; valamint a szinoptikus kérdés történetéről szóló fejezetet W. G. Kümmel, *Introduction to the New Testament*, New York—Nashville 1973, 39—52. l.
- ⁷ Westcott, B. F., *Introduction to the Study of the Gospels*, New York 1882, 213, 369. l.
- ⁸ Wrede, W., *Das Messiasgeheimnis in den Evangelien*, Göttingen 1901 (1913, 1963).
- ⁹ Wrede, i.m. 66. l.
- ¹⁰ Uo., 131. l.
- ¹¹ Wellhausen, J., *Das Evangelium Matthaei*, Berlin 1904. *Das Evangelium Marci*, Berlin 1903, *Das Evangelium Lucae*, Berlin 1904. *Einleitung in die drei ersten Evangelien*, Berlin 1905.
- ¹² Lightfoot, R. H., *History and interpretation in the Gospels*, New York, 22. l.
- ¹³ Uo., 23. l.
- ¹⁴ Schmidt, K. L., *Der Rahmen der Geschichte Jesu*, Berlin 1919. Dibelius, M., *Die Formgeschichte des Evangeliums*, Tübingen 1919. Bultmann, R., *Die Geschichte der synoptischen Tradition*, Göttingen 1921.
- ¹⁵ Uo., 317. l.
- ¹⁶ Dibelius, i.m. 295. l.
- ¹⁷ Uo., 289. l.
- ¹⁸ Uo., 59. l.
- ¹⁹ Bultmann, i.m. 337. l.
- ²⁰ Uo., 340—350. l.
- ²¹ Uo., 358—67. l.
- ²² Lightfoot, i.m. 57. l.
- ²³ Uo., 98. l.
- ²⁴ Bornkamm G., Barth, G., Held, H. J., *Tradition and interpretation in Matthew*, London—Philadelphia 1963. 11. l.
- ²⁵ Bornkamm, G., *Die Sturmstillung im Matthäusevangelium*. 52—57. l.
- ²⁶ Uo., 54. l.
- ²⁷ Uo., 55. l.
- ²⁸ Uo., 56. l.
- ²⁹ Uo., 56. l.
- ³⁰ Uo., 57. l.
- ³¹ Marxen, W., *Mark the evangelist*, New York—Nashville 1969.
- ³² Uo., 54. l.
- ³³ Uo., 37. l.
- ³⁴ Uo., 51. l.
- ³⁵ Uo., 85. l.
- ³⁶ Uo., 63. l.
- ³⁷ Uo., 64. l.
- ³⁸ Uo., 77. l.
- ³⁹ Uo., 83. l.
- ⁴⁰ Uo., 92. l.
- ⁴¹ Uo., 101. l.
- ⁴² Kümmel, W. G., *Promise and fulfilment*, London 1957, 98. l.

Dr. BORBÁTH DÁNIEL

BORBÉLY SÁMUEL

Minden időben hasznos volt a múlt nagyjaira való visszaemlékezés és azok értékelése. A Keresztény Magvető gyakran ismertette az unitárius egyház példát adó egyéniségeit. Borbély Sámuel sokoldalú tevékenységére is érdemes így emlékezni.

1. Az aranyosrákosi földműves szülők gyermeke 1842. okt. 17-én született. Az életben maradt két fiúgyermekük közül szülei őt kívánták taníttatni. Önéletiratóban ezt olvassuk: „Tanulásomat szülőfalum felekezeti iskolájában kezdettem, s folytattam Tordán, az unitárius algimnáziumban és Kolozsvárt az unitárius kollégiumban, hol 1863-ban érettségi vizsgát tettem. 1866-ban elvégeztem a teológiai tanfolyamot is.“ Kriza János püspök ajánlatára ezután Torma Károly neves régész családjánál nevelő lett. Itt nyert indítást a régészetre. Két év alatt kedvező légkörben szellemileg s anyagilag is jól alakult ifjú élete. „1868/69 iskolai évtől kezdve — írja — megint Kolozsvárra mentem, hol a tudós Brassai Sámuelnél laktunk a Múzeum-kertben. Ugyancsak ott lakott Herman Ottó is, ... a bizalmas érintkezés egyetemen végzett tanulás értékével bírt rám nézve.“ Két kiváló szellem irányította tovább, Kriza János és Brassai Sámuel. Hatásukra jogot, még inkább neveléstudományt tanult. Előbb két évig Désen mint tanfelügyelői tisztviselő munkálkodott, ugyanakkor a megyében rendezett tanfolyamokon tanított is. 1872 őszétől a zilahi tanítóképző intézet tanárává nevezték ki. Hat év múlva Borbély Sámuel lett az igazgató. Évek óta újságok munkatársa is volt; tizenegy lapba küldött cikkeket, tudósításokat. Falusi padlásokon, pincékben éveken át kutatva jelentős régiséggyűjteményt állított össze. Nagyjértékű volt érem- és bélyeggyűjteménye. Még nevezetesebb lett könyvgyűjteménye. Könyvtárának, a városunk könyvtárában levő jegyzéke szerint, 417 db. XV, XVI és XVIII. századbeli könyve volt. Közülük olyan ritkaság, mint az 1479-ben kiadott Brandt Sebastian könyve. Ő fedezte fel egy kéziratos több nyelvű énekgyűjteményt, ez a híres, róla elnevezett „Borbély kódex“. E sorok írása közben egy román tudós hozzá-
m hozott egy könyvet, melynek első lapjai hiányoztak, hogy közösen állapítsuk meg, milyen jellegű s ki a szerzője. A könyv olvasása után megállapítottuk, hogy ez Bél Mátyásnak *Compendium avagy rövid summája az egész ker. tudománynak*, Halléban 1713-ban kiadott műve. A könyv tábláján ez volt: Borbély Sámuel könyvtára. 300 kötetnél több XIX. századi könyvet is vett, főleg történeti jellegűeket.

1886. szept. 1-től a székelykeresztúri tanítóképző igazgató-tanára lett, ahol szinte negyed századon át végezte munkáját közmegebecsülésben. Egyik célja volt az intézmény részére új, megfelelő épület felépítése. E fáradozásait azonban csak nyugdíjazása utáni években érte siker, mikor a szép kétemeletes épület, a város egyik legnagyobb intézete felépülhetett.

1915. dec. 25-én Tordán halt meg. Fia, Dr. Borbély Samu sebész-főorvos, és leánya Borbély Ilona, özv. Borbáth Daniné, édesapjuk könyvtárát és gyűjteményeit az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek ajándékozták. A saját maga által szépen rendezett értékeket Kelemen Lajos szállíttatta a Múzeum székhelyére, ahol három szobát rendeztek be „Borbély Sámuel gyűjteménye“ néven. Később ezeket az egyetem különböző gyűjteményeibe helyezték át. Értékes kéziratait az egyetemi könyvtárban és az állami levéltárban találhatók. Ezek közül egy útleírást nemrégén adott ki Csetri Elek. Olaszországban katonáskodó XVIII. századbeli katona naplója ez, melyet Borbély Sámuel mentett meg. Beszédkötetét is az egyetemi könyvtárban fedeztem fel. Hogy mennyire szerette unitárius egyházát, mutatja, hogy a székelykeresztúri Dávid Ferenc Egyetel körülnöke volt hosszú időn át. Amikor a Keresztény Magvető első három kötete

megjelent, Borbély Sámuel írt Kriza püspöknek a lap kiadása általi „nagyszerű kezdeményezésről“ méltató cikket a Kolozsvári Közlönyben, ismertetve a negyedik kötet írásait több oldalon.

Hogy miként tekintettek a korabeli tudósok rá, pár adat közlésével szeretném itt megmutatni. Az ERDÉLY című lap 1895-ik évfolyamának 89-ik oldalán ezt olvassuk: „Szádeczky Lajos és Moldován Gergely kolozsvári egyetemi tanárok, 1895. márc. 24-én Székelyudvarhelyről jövet, útközben Székelykeresztúron megnézték Borbély Sámuel tanítóképezdei igazgató szép gyűjteményét, s értékes adatokat találtak ott a székelyek eredetére vonatkozólag.“ A Gyulafehérváron megjelent APULUM című román folyóirat 1942-ik évfolyamában D. Prodan professzor, a kiváló akadémikus írt Borbély Sámuelről többoldalas tanulmányt, értékelve azokat a történeti adatokat, melyeket ő gyűjtött Avram Iancu életrajzához. Prodan professzor Borbély Sámuelnek nemcsak tárgyilagos munkásságát, hanem írásainak mély humanista szellemét is méltatja.

2. Beszédei történeti, neveléstudományi és egyházi tárgyak. Ez utóbbiak közül kiemelkedik a székelykeresztúri Dávid Ferenc Egylet 1889. febr. 6-i ülésén tartott beszéde, melyben a következőket mondta: „A tudomány hatalmával, az igazság fegyverével kell küzdeni a felvilágosodásért és az ember legbecesebb kincséért: a lelkiismereti szabadságért.“ Luthert a középkori sötétséggel szembeállítva így jellemzi: „Mily tiszteltreméltó az egyszerű barát, aki az emberiség jogaiért szembe mert szállani saját egyházával, s hirdette, hogy a mennyország mindenkié, ki szívében képes felemelkedni a legfőbb jóhoz, s aki igazán érzi és gyakorolja is a Krisztus által hirdetett felebaráti szeretetet.“ A protestantizmus egyik sajátosságaként a *szabad vizsgálódást* tárgyalja. Látszik, hogy történész és nagy olvasottsága van, mert a beszédében angol, francia szerzőktől idéz szemléltető és igazoló adatokat. Egyházi jellegű beszédei közt jellegzetesek a Székelykeresztúron 1887. jan. 24-én Szász Domokos református, és 1900. máj. 12-én Majláth Gusztáv katolikus püspököt köszöntő beszédei. Ez utóbbiban mondotta: „Olyan tanítókat óhajtunk nevelni, akik a mi példánk által lelkesülve, legyenek a nép igaz, becsült vezetői s neveljenek ők is a hazának s társadalomnak szorgalmas munkás, takarékos, sorsukkal megelégedett fiakat és leányokat, s az egyháznak hitbuzgó, áldozatos híveket, akik tudják megbecsülni e soknyelvű és sokvallású országban egymást, szeressék felebarátaikat, dolgozzanak vállvetve a hazának s egyházuknak javára, minden vallásnak érzelmeit tartsák tiszteletben.“

Történeti beszédei közül kiemelkedő az Eötvös József születésének századik évfordulóján, a zilahi tanítóképző ünnepi ülésén mondott beszéde, amely az Erdélyi Nevelésügyi Értesítő 1874-ik évfolyamának 4—5. számaiban nyomtatásban is megjelent. Eötvösben a *nagy embert* mutatta meg, kinek egykori nevelője, Pruzsinszky József „oly fogékonyságot ébresztett az ifjában a demokrácia eszméi iránt, melyet senki ki nem irthatott. Hajlamiát a vallásosság szentelte meg. Irigység és gyűlölet helyett az emberszeretetet és igazságosságot ébresztette másokban is.“ Ismertetette továbbá, mit tett Eötvös a zsidók emancipációjáért, a fogházakba kerültek emberségesebb életéért. Az írói és politikai tevékenységére nézve az igazi emberséget tartja legjellemzőbbnek. Hasonló tartalmú a Széchenyi István születésének centenáriumán mondott beszéde is.

Tanügyi beszédei közül figyelemreméltó a szilágysági tanítótestületnek Tasnádon 1881. júl. 6—7. napjain tartott közgyűlésén és Bátori György kisdobai református kántortanító félévszázados szolgálati jubileumán 1881. júl. 7-én elmondott beszéde: „Szegény vagy, de mégis gazdagabb sok, a világ szerinti gazdagoknál“ — állapította meg a jubiláló tanítóról. „A munka becsületes teljesítésének tudata bármelyik pályán felemeli az embert; az öntudat tisztasága gazdaggá teszi a szegényt. Te gazdag vagy, gazdagabb olyan királyoknál, akik előtt az alattvalók mint szolgák hajlonganak, s akik előtt az udvaroncok mosolya — csak hízélgés. Íme, mi téged igazi szeretettel veszünk körül, és tanítványaid, az ártatlanok, odahaza tiszta szívből köszöntenek. Ez a te kincsed. Nagy kincs, melyet félévszázad előtti életed javait feláldozva szereztél meg, s mely kell hogy felemeljen, kell hogy boldoggá tegyen, boldogabbá királyoknál.“ Kiemelkedő Borbély Sámuelnek román nyelvű köszöntője, melyet Trif Gavrilinak, a zilahi tanítóképző tanárának 1883. jan. 13-i születésnapján mondott. Ezzel kapcsolatban mondotta: „A zilahi tanítóképezde tanári kara ez időben példás szeretetben élt egymással. Nem volt soha közöttünk egyetlenlenség, perpatvar ittlétem alatt. Mi úgy összeszoktunk, hogy egymás között éreztük legjobban magunkat.“

3. Írásai közül először két könyvről kell megemlékeznünk. Első a *Szilágymegye földrajza*. Ezt főmunkájának tekinthetjük. A Keresztény Magvető XVIII (1883). évfolyama emlékezett meg róla, megállapítva, hogy Borbély Sámuel e könyve egy másik pályázó munkájával szemben lett pályadíjnyertes. „Eleitől végig kellemes hangulatú könyv, mely a tanulóval nemcsak tárgyát, hanem a tanulást is megkedvelteti.“ A könyv második fele Szilágymegye történeti ismertetését adja, 1885-ben *Szilágymegye térképe* címen kiegészítésül a megye térképét adta ki a szerző. A másik könyve *A székelykeresztúri állami tanítóképző 25 éves története*. Először a székelyföldi iskoláztatásról közöl értékes adatokat. Ezt követi a tanítóképző története, majd elhelyezésének részletes leírása. Külön rész foglalkozik a tantestület tagjaival, közölve ezek részletes életrajzát, irodalmi és más munkásságuk adatait. A könyv befejező része a folyó isk. évről közöl pontos ismertetést.

Tanügyi írásainak nagy része az Erdélyi Népnevelésügyi Értesítő, Néptanoda, Néptanítók Lapja, Magyar Tanítóképző című lapok hasábjain jelentek meg. Tárgyuk a közművelődés növekedése, a tanítói állások biztosítása, a tanítók szolgálati viszonyának szabályozása stb. Több cikke jelent meg az általa 1877-ben alapított és szerkesztett *Szilágymegye* című lapjában is. Közleményeiben komolyan küzdött a be nem iskolázott gyermekek, továbbá az óvodákba járó gyermekek taníttatása és nevelése érdekében. Kezdeményezésére létesült Zilahon a Kisdobai Egylet, mely évtizedeken át igen eredményesen működött. Tanügyi írásai közül *A népiskolai tanfelügyelőről* címűt a Kolozsváron megjelenő Kelet című napilap 1873-ik évfolyamának 278-ik számában közölte.

Meg kell említenem még írásai közül a régészettel és éremgyűjtéssel foglalkozó egyik cikkét is. A Kolozsvári Közlöny 1868-as évfolyamában közölte *A felőri pénzlelet* című írását. Látszik, mennyire szakember a műkincsek védelme területén is. Látja, milyen módon veszhetnek el ezek, ha a népet nem világosítják fel kellően. Cikke felhívás volt a muzeális értékek megmentésére.

Új területen járt a *Naprendszerünkről* írt értekezése, mely a száz év

előtti csillagászat akkori új adatait közölte, s e tudomány újabb módszereit ismertette.

Ünnepi kiadványokban is jelentek meg írásai. Ilyenek a Székelyudvarhelyen 1882-ben kiadott *Daniel Albumban* írottak. Egy olyan idézetet közlök ebből, mely Bonbély Sámuel belső lelki világára is fényt vet: „A közügyek szolgálatában eltöltött élet a legokosabban tökéletesített kincs embertársaink javára, melyből milliók húznak hasznot, még akkor is, késő évszázadok múlva, amikor már emlékünket is rég elemésztette az idő. Személyünket, nevünket elfelejthetik; de ami jót közérdekben tettünk, örökre fennmarad.“

4. Befejezésként családjáról is megemlékezem. Feleségéről, Péchy Polixenáról olvassuk egyik szilágysági lapban, hogy a Zilahi Kisdiedvédő Egylet egyik munkatársa volt. Hú feleség, jó édesanya, nagyanya volt és háziasszony. Fiuknak, Dr. Borbély Samu kórházigazgató, sebész főorvosnak a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban 21 magyar s 1 német nyelvű nyomtatásban megjelent értekezése olvasható az általános sebészet, főleg az urológia köréből.

Borbély Sámuel hálás unokájaként írtam e megemlékezést.

Dr. MOLNÁR ISTVÁN

A KURÁTORI SZÁMADÁSKÖNYVEK ADATAINAK FELHASZNÁLÁSA AZ EGYHÁZKÖZSÉGEK TÖRTÉNETÉNEK KUTATÁSÁBAN

Egyházközségeink történetének megírása, bár jó néhányának leírása rendelkezésünkre áll, napjaink sürgető feladatai közé tartozik. Az ekléziatörténetek mind az illető egyházközségek, mind az egyetemes egyház múltjának megismeréséhez becses anyagot szolgáltatnak. Tartalmilag azonban — rendszerint — csak az egyházközség belső életében bekövetkezett jelentősebb eseményeknek, azok indító okainak, segítő vagy akadályozó anyagi vagy más természetű tényezőinek összegező áttekintését adják, s ezért számos részletkérdést nem érintenek. Általában nem foglalkoznak az egyházi közületet magába foglaló település természeti környezetével, adottságaival, de különösen nem a benne élő népi közösség anyagi és szellemi művelődésének sajátos jellemzőivel, pedig ezeknek feltárása és rögzítése nélkül az egyházközség és népe közt fenn állt vagy ma létező számos viszonyulási tényező marad megvilágítatlanul. A szerzők legtöbbször megelégednek a jegyzőkönyvekben rögzített fontosabb határozatok, események értékelésével, holott az egyházközségek más jellegű iratanyaga is becses anyagot nyújthat.

Ezek közt a legjelentősebb forráscsoportot a kurátori számadásos jegyzőkönyvek képezik. Tartalmilag ezek az egyházközségek vagyona-ról — ingatlanokról, ingóságokról, az azokban történt változásokról, kezelési módokról, továbbá az egyházközségi bevételekről-kiadásokról, a lelkész és a kántor jövedelméről főképpen a XVIII. század elejétől